

УДК 94(477.87)"1944–1950":323.2

В. В. Міщанин

"Визволення", "возз'єднання" і "радянізація" Закарпаття в 1944–1950 рр.

У статті з нових методологічних позицій зроблено підхід до висвітлення складних процесів у історії Закарпаття 1944–1950 рр. Вказуючи на позитивні моменти, пов'язані із вигнанням німецько-угорських окупантів із краю, автор констатує, що на зміну йому прийшов радянський режим, який вже в перші дні здійснив депортації німецького та угорського населення та інші превентивні заходи із радянізації Закарпаття. Із створенням Закарпатської області як складової адміністративної одиниці УРСР та поширенням радянського законодавства населення краю вже в 1946–1950 рр. відчуло на собі всі переваги радянського способу життя, пов'язані із проведенням колективізації, ліквідації греко-католицької церкви, посиленням тиску на інтелігенцію та репресії проти всіх невдоволенних владою.

Ключові слова: визволення, возз'єднання, радянізація, влада, Закарпаття, репресії, Комуністична партія.

В статье автор с новых методологических позиций подходит к трактовке сложных процессов в истории Закарпатья 1944–1950 гг. Указывая на позитивные моменты, связанные с изгнанием немецко-венгерских оккупантов из края, автор констатирует, что на смену ему пришел советский режим, который уже в первые дни совершил депортации немецкого и венгерского населения и другие превентивные мероприятия по советизации Закарпатья. После создания Закарпатской области как составной административной единицы УССР и введения советского законодательства, население края уже в 1946–1950 гг. ощутило на себе все "прелести" советского способа жизни связанные с проведением коллективизации, ликвидации греко-католической церкви, усилением давления на интеллигенцию и репрессии против всех недовольных властью.

Ключевые слова: освобождение, воссоединение, советизация, власть, Закарпатье, репрессии, Коммунистическая партия.

In the article there was made an approach out of the new methodological positions to cover complex processes in the history of the Transcarpathia in 1944–1950 years. Pointing to the positive developments related to the expulsion of German-Hungarian occupation of the land the author states

that it was replaced by the Soviet regime, which in the first days made the deportation of German and Hungarian population and other preventive measures for the Sovietization of the Transcarpathia. With the creation of the Transcarpathian region as part of the administrative unit of the USSR, and the spread of Soviet legislation as early as 1946–1950 years the population of the region felt all the advantages of the Soviet way of life associated with the collectivization and liquidation of the Greek Catholic Church, increasing pressure on intellectuals and reprisals against all the discontented power.

Key words: liberation, reunification Sovietization, power, the Transcarpathia, repression, the Communist Party.

В історії Закарпаття є чимало подій, які заслуговують на шанобливе всенародне визнання. Одна з них – возз'єднання краю з Україною, що було юридично оформлене укладенням 29 червня 1945 р. в Москві договору між тодішніми Радянським Союзом і Чехословащиною. В останні роки як з боку деяких науковців, так і представників громадськості спостерігається неоднозначна оцінка цієї події. Цим самим применшується значення возз'єднання як закономірного і завершального акту у багатовіковій боротьбі закарпатців за вирішення питання про державну належність свого краю [12, с. 5]. Фактично входженням Закарпаття до Української РСР завершилося формування українських територій в одній державі. Іноді разом із терміном "возз'єднання" використовуються терміни "включення", "приєднання", "прилучення" тощо, абсолютизуються всі ті негативні моменти, які також мали місце в той складний час.

На нашу думку, слід розділити поняття "возз'єднання" як процес волевиявлення населення краю у його багатовікових устремліннях до об'єднання з братами-українцями і "возз'єднання" як радянський термін, спрямований на пришвидшення радянізації краю. За словами В. Худанича "... насправді вже під час Другої світової війни на Закарпатті відбувся процес боротьби за возз'єднання. Тут паралельно діяли два рухи: національно-визвольний і комуністичний. Обидва вони мали за мету возз'єднання Закарпаття з Україною. Відмінність була тільки в тому, що перший рух намагався створити соборну незалежну Українську державу, хоча б таку, яка є сьогодні, а другий – бажав здійснити возз'єднання з Радянською Україною. Присутність Червоної армії на Закарпатті сприяла другому рухові, хоча і представники першого українського національного руху були учасниками боротьби за возз'єднання з Україною, про що свідчать і списки делегатів Першого з'їзду Народних Комітетів" [40, с. 17–18].

Ретроспективний огляд історичного шляху, яким закарпатці прийшли до возз'єднання з Україною, зробили як радянські [2; 15; 37], так і сучасні українські історики [3; 11]. На думку одного з них "... Цей огляд, насамперед, переконує в тому, що возз'єднання визрівало на власному ґрунті, воно не привнесене ззовні, має тривалу тяглість у часі і його витoki сягають глибокої давнини, вбирають у себе багатовікову пам'ять основного етносу краю – слов'ян" [10, с. 8].

Проте лише у ХХ ст. Закарпаття отримало реальну можливість вирішити свою національну належність. Нею і скористалася патріотично налаштована інтелігенція, яка вирішила розв'язати історичне завдання – ввійти до складу України. Це й було юридично оформлено на Всеукраїнському з'їзді у Хусті 21 січня 1919 р., делегати якого одноставно прийняли резолюцію: возз'єднати Закарпаття з Соборною Україною [4]. Та політичні обставини склалися так, що Закарпаття за Сен-Жерменським договором 10 вересня 1919 р. було включене до складу новоутвореної Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь на правах автономії, яка так і не була надана. Потрібно було ще 20 років впертої боротьби за її здобуття, а згодом і проголошення незалежної Карпатської України 15 березня 1939 р. [5]. І хоча ця, друга, спроба закарпатців, на жаль, закінчилася трагічно, вона зміцнила в них віру в неминучість торжества історичної справедливості. Цю віру не змогла вбити навіть угорсько-фашистська окупація краю в 1939–1944 рр. [13].

Третя можливість успішно завершити процес возз'єднання краю з Україною настала після його визволення Червоною армією з-під угорсько-німецької окупації наприкінці жовтня 1944 року. Територія Закарпаття була визволена в ході Східнокарпатської стратегічної наступальної операції, яка стала останньою з такого виду операцій з визволення українських земель від нацистських загарбників.

Із наближенням Червоної армії до Карпатських перевалів Ставка верховного головнокомандування на основі наказу від 30 липня 1944 р. вирішила відновити 4-й Український фронт (діяв з 16 жовтня 1943 р. до 31 травня 1944 р.). 5 серпня 1944 р. до нього ввійшли 1-ша гвардійська армія, 18-та армія, 8-ма повітряна армія і 17-й гвардійський корпус [39, с. 222].

Три інші Українські фронти на цей час вже просунулися далеко на Захід. Виникла небезпека прориву лінії оборони й удару противника по флангах. Перед 4-м Українським фронтом були поставлені непрості завдання – посунути і розбити велике вороже угруповання, подолати численні гірські перевали, добре укріплені так званою "лінією Арпада".

Не вдаючись у перипетії безпосередніх бойових дій у Східних Карпатах (це справа військових істориків), зазначимо, що їх визволення складалось з двох операцій. Перша – Карпатсько-Дуклянська (8.09.–28.10.1944) – проводилася, щоб допомогти Словацькому повстанню, яке розпочалось 29 серпня 1944 р. Друга – Карпатсько-Ужгородська (9.09.–28.10.1944) – для прориву на Угорську рівнину і оточення німецьких військ у Трансільванії. У Карпатсько-Дуклянської фронтовій наступальній операції взяли участь війська 1-го Українського фронту (38-ма армія, 1-й Чехословацький армійський корпус, 1-й гв. кавалерійський, 4-й гв. танковий, 25-й і 31-й танкові корпуси та частина сил 2-ї повітряної армії), а в Карпатсько-Ужгородській фронтовій наступальній операції були задіяні всі війська 4-го Українського фронту [9]. У сукупності ж всі ці дії в Карпатах склали своєрідну операцію двох фронтів.

8 жовтня 1944 р. окупанти залишили останній населений пункт на території Української РСР – станцію Лавочне Дрогобицької області, а через два дні передові підрозділи 18-ї армії вийшли на державний радянсько-чехословацький кордон, де рядовий 351-ї стрілецької дивізії М. Кушніренко встановив червоний прапор [39, с. 224].

Вже 16 жовтня 1944 р. було визволено Рахів, 24 – Хуст та Сваляву, 26 – Мукачево, а 27 – Ужгород. У визволені столиці Закарпаття взяв особисту участь командувач фронту генерал І. Петров. До речі, наступного дня йому присвоєно військове звання генерала армії. За взяття Ужгорода 10 військових частин отримали почесне звання Ужгородських, 11 з'єднань і частин нагороджено орденами. 30 військовиків стали Героями Радянського Союзу, понад 10 тисяч солдатів і офіцерів нагороджено орденами і медалями. 28 жовтня 1944 р. територію України (в сучасних її кордонах) повністю визволили від німецьких окупантів. Цього дня й було завершено Східнокарпатську стратегічну наступальну операцію [8].

Військовий історик І. Репін схиляється до думки, що "політичне рішення на оволодіння частиною території Словаччини і Карпатської України шляхом здійснення наступальної операції в складних умовах гірсько-лісної місцевості та її підготовка в зжаті терміни, з точки зору воєнного мистецтва, було недоцільним і неоправданим" [31, с. 20]. Виконання політичних та оперативно-стратегічних завдань операції було досягнуто ціною великої кількості людських жертв. У вересні-жовтні 1944 г. війська 1-го та 4-го Українських фронтів, які залучалися до здійснення операції, втратили 126211 чоловік, а Чехословацький армійський корпус – 6500 чоловік. Німецько-угорські

війська втратили 66240 чоловік убитими і пораненими, а 28000 чоловік потрапило у полон [8, с. 13, 20].

Дорогою ціною далось визволення краю. Професор Р. Офіцинський з цього приводу висловився наступним чином: "Не про "День визволення" Закарпаття мова, а про точку тоталітарного відліку крайової історії. Тоталітаризм приніс усій Україні декілька демографічних катастроф і нав'язав цивілізаційне відставання, котре досі дається взнаки. Святкувати щось із тоталітаризмом пов'язане є некоректним щодо пам'яті мільйонів його безневинних жертв" [24]. Отож концепт "визволення", нав'язаний українцям та іншим народам СРСР, у процесі конструювання глобального міфу "Великої вітчизняної війни" передбачав легітимізацію радянського режиму у суспільстві (вдаючись до протиставлення "наші – німці") для остаточного зміцнення штучної спільноти під назвою "радянський народ" [43].

Після вступу військ Червоної армії на Закарпаття ідея об'єднання з братами по той бік Карпат, яка виношувалась в минулому, тепер набрала нової сили. З її реалізацією було пов'язане все громадсько-політичне життя. Це відобразилося навіть у зміні політичної термінології: якщо в середині жовтня 1944 р., коли були визволені східні округи краю, у зведеннях Радянського Інформбюро та інших документах про Закарпаття говорилося як про "територію Чехословаччини", то наприкінці жовтня з вигнанням окупантів з Мукачева та Ужгорода вже йшлося про "Закарпатську Україну на території Чехословаччини" [19, с. 576].

Вже із відзначенням 27-ї річниці Жовтневої революції в СРСР у краї, за ініціативою комуністів, які виступили на чисельних зборах і мітингах, вперше пролунали заклики до здійснення "споконвічних мрій карпато-українців про возз'єднання з Україною". Досить швидко відбулася заміна понять. Рішення Всеукраїнського з'їзду в Хусті про возз'єднання з Українською Народною Республікою комуністами тепер тлумачилося на користь Радянської України. "Розпочинається пропагандистська кампанія. Вона проводилась у національному і патріотичному дусі, експлуатуючи минулі устремління Закарпатської України до возз'єднання з рештою України" [22, с. 42], – пише В. Маркус. Все частіше висловлювалась думка про необхідність покласти край іноземному пануванню і приєднатися до "великої України". На середину листопада 1944 р. ця вимога поширилась по багатьох населених пунктах Закарпаття і відобразилася в постановках та резолюціях, петиціях, листах і проханнях на ім'я керівників

Радянської України та СРСР [34; 35], у газетних публікаціях, в усних виступах тощо.

Вирішення питання возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною покладалося на загальний представницький орган Закарпатської України – з'їзд Народних комітетів. Ще 8 листопада 1944 р. Ужгородський міський народний комітет (на той час ще міська управа Ужгорода) звернувся з листом до Мукачівського та Хустського окружних народних комітетів з ініціативою створити оргкомітет з підготовки і скликання I з'їзду. Оргкомітет було створено 19 листопада 1944 р. в м. Мукачеві, де на той час проходила конференція комуністів. Тут же визначилися з місцем і датою проведення з'їзду – м. Мукачево, 26 листопада 1944 р. Чітко визначеного представництва делегатів від міст і сіл на з'їзд Народних комітетів не було. Вони направляли своїх представників по 1–2 чоловік від малих сіл, до 3–4 і більше від великих.

Розгорнулася активна підготовка до з'їзду. Не слід забувати, що підготовка з'їзду проходила в умовах, коли територія краю була ще зоною воєнних дій і безпосередньо зацікавленою стороною в цьому процесі виступало командування 4-го Українського фронту, а "курирував" цей процес член Ради фронту Л. Мехліс та начальник політвідділу 18-ї армії полковник Л. Брежнев [17, с. 29].

На міських і сільських мітингах країни обирали своїх представників на цей представницький форум. На з'їзд прибули 663 делегати. Вважають, що 1 делегат мав представляти 1000 жителів Закарпатської України. За соціальним складом 258 були вихідцями із селян, 178 робітників, 172 представники інтелігенції, 55 ремісників і торгівців. Із загальної кількості делегатів 243 або 36,6% були членами Комуністичної партії [15, с. 245]. Серед делегатів з'їзду були представники різних національностей: українці, угорці, росіяни, румуни, словаки, німці, євреї. На з'їзді були присутні 15 жінок.

Широким виявився і склад "запрошених" – це понад 126 чоловік. Серед них 7 командирів і учасників партизанських з'єднань, окремі представники різних прошарків місцевого населення. Також в роботі з'їзду брали участь представники командування Червоної армії на чолі з начальником 7-го Відділу Політичного управління 4-го Українського фронту полковником С. І. Тюльпановим та начальником політвідділу 18-ї армії полковником Л. І. Брежневим. До речі, 2 листопада 1944 р. Л. І. Брежневу було присвоєне військове звання генерал-майор. Крім того, в залі засідання було десятки представників НКВС, які долучилися до організації з'їзду.

26 листопада 1944 р. розпочав свою роботу Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України. Доручили відкриття з'їзду голові Мукачівського народного комітету М. І. Драгулі. "В цей щасливий і радісний день сльози радості будуть у кожного з нас на очах, бо ми сьогодні вирішуємо нашу долю, про що наші предки тисячоліттями могли лише мріяти. Наші прадіди, батьки й матері привчали нас з великою повагою звертати свій зір на Схід. Цим вони нам як би говорили, що наше поневолення не буде вічним і зі Сходу прийде нам допомога і визволення..." [15, с. 246; 37, с. 55].

На з'їзді також прозвучали доповіді П. П. Сиви "Визволення Закарпатської України від німецько-мадярських окупантів", І. І. Туряниці "Про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною" та "Про наділення селян, робітників і службовців землею та лісом". Було обрано також Народну Раду Закарпатської України (далі – НРЗУ). Ідея возз'єднання звучала у всіх доповідачів на з'їзді.

У прийнятому на з'їзді рішенні НРЗУ йшлося: "Спираючись на непохитну волю всього народу, висловлену в петиціях і постановах робітників, селян, інтелігенції і духівництва всіх міст і сіл Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною Перший з'їзд Народних комітетів всієї Закарпатської України постановляє: 1. Возз'єднати Закарпатську Україну з своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини. 2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. 3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу з волі народу на території Закарпатської України. 4. Уповноважити і зобов'язали Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною" [20, арк. 1]. Делегати одногосно схвалили це рішення.

В державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) зберігається проект Маніфесту про возз'єднання. Судячи зі стилістичних правок, зроблених у ньому, можемо припустити, що писався він, ймовірно, російськомовною особою. Про це свідчить вживання термінів "Австро-Венгрії" (виправлено на "Австро-Угорщини"), "венгерського рабства" (виправлено на "мадярського рабства"), "венгерським фашистам" (виправлено "мадярським фашистам"), "німецько-венгерським імперіалістам" (виправлено на "німецько-мадярським імперіалістам"), "Тур'я Пасеки" (виправлено на "Тур'я Пасіці") [28, арк. 2–3].

Та й у "чистовому" варіанті Маніфесту подеколи проскакують русизми: "ісконних українських землях", "Розвал поскутної Австро-Угорської монархії", "Спроби народу добитись своєї національної незалежності нещадно подавлялись" [20, арк. 4]. Як вважають дослідники, це може свідчити про те, що писався Маніфест безпосередньо в Москві, десь у кабінетах ЦК ВКП(б), і був надісланий до Києва для перекладу на українську мову. Цієї думки притримується і професор І. Поп, який в архівах Москви виявив примірник Маніфесту російською мовою [26, с. 70]. На жаль, оригіналу Маніфесту в архівах не виявлено, а в архівах України [21, арк. 1–5] та Праги [44, арк. 50–53] зберігаються тільки різні за своїм змістом і редакцією копії цього документа.

Маніфест про возз'єднання є, безперечно, найважливішим документом, прийнятим на з'їзді та й в усій повоєнній радянській історії краю. І хоча "написаний він у дусі марксистсько-ленінської теорії класів, класової й національно-визвольної боротьби" [7, с. 597], його значення було доленосним в історії краю. На думку професора І. Гранчака "... автори документу – переконані українофіли, які добре знали історію України й Росії, проросійську і проукраїнську орієнтацію слов'янського населення Закарпаття" [7, с. 597–598]. Аналізуючи зміст документа, він припускає, що "авторство Маніфесту належить не уродженцю Закарпаття, а вченому чи ідеологічному працівникові київсько-московських кіл. Переконали, що з текстом знайомилися і його редагували і Л. Брежнєв, який очолював політвідділ 18-ї армії, і Л. Мехліс, котрий командував органами НКВД в Закарпатті, і М. Хрущов, який стояв на чолі ЦК КП(б)У" [7, с. 598].

Можемо погодитися з твердженням, що "... тодішнє – народнє прагнення співпало з імперськими зовнішньо-політичними устремліннями московських правителів. Цим великодержавницьким устремлінням в наступні роки, на жаль, були підпорядковані святі і щиросердечні прагнення та життєві інтереси комуністів, всього населення Закарпаття" [16, с. 586].

І все ж місцеві комуністи в день проведення з'їду ще сподівалися, що, возз'єднавшись з Радянською Україною, Закарпатській Україні вдасться отримати хоча б якусь автономію. Про це може свідчити підготовлений для прийняття на з'їзді "Тимчасовий конституційний закон Закарпатської України" [36, арк. 1–2], який так і залишився не затвердженим.

Не були сприйняті і пропозиції декількох окружних делегацій, які схвально ставилися до возз'єднання краю з Радянською Україною,

але пропонували провести плебісцит з цього приводу. За таке вільнодумство їм загрожувала в'язниця [22, с. 46]. На законність проведення опитування серед усього дорослого населення вказують і деякі дослідники: по-перше, референдум – це значно ширше і демократичніше поняття, ніж з'їзд представників; по-друге, важливе питання вирішувалось би в більш спокійній атмосфері й у довші терміни; по-третє, ця пропозиція враховувала би думку чехословацького президента Е. Бенеша, а це, з точки зору міжнародних відносин, був би вигреш [7, с. 599]. Проте комуністи бажали здійснити возз'єднання в найкоротші терміни і без якихось можливих ризиків.

"Радянська дипломатія загалом дієво спрацювала у ході вирішення закарпатського питання. Все було зроблено максимально швидко, потенційних противників возз'єднання було нейтралізовано, шантажовано, підкуплено. Країна-переможниця максимально використала свій позитивний імідж, поки він ще не вивітрився" [38], – пише професор С. Федака.

Чехословацько-радянський договір про Закарпатську Україну був підписаний у Москві 29 червня 1945 р. Від СРСР його підписав В. Молотов, від Чехословацької Республіки – З. Фірлінґер і В. Клементіс. Про важливість цього документа для СРСР може свідчити присутність Й. Сталіна на церемонії підписання договору. Проте обидва уряди продемонстрували зневагу і до УРСР, і до самої Закарпатської України, не запросивши їхніх представників ні на переговори, ні на церемонію підписання договору.

У першій же статті Договору, зазначалось: "Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі Договору від 10 вересня 1919 р., укладеного в Сен-Жермені ан Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін з своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки" [41, с. 200]. В договорі обумовлювалися кордони між СРСР і ЧСР. Вони "із внесеними змінами" пролягли по лінії кордону між Словаччиною і Закарпатською Україною на 29 вересня 1938 р. У протоколі до Договору вказувалося, що уточнення кордонів на місцевості мало здійснюватися Демаркаційною Комісією, а до 1 січня 1946 р. мало бути вирішене питання оптацій населення [42, с. 201].

Договором не тільки змінювалася назва краю – Підкарпатська Русь на Закарпатська Україна – але й ліквідовувався її статус автономної державної одиниці в складі Чехословацької федерації та зводився до звичайної адміністративної одиниці УРСР і, що найважливіше, – встановлювався зовсім новий маловідомий більшості населення суспільно-політичний (соціалістичний радянського типу) лад [18, с. 615].

Усвідомлення тих змін і перетворень на Закарпатті, які відбулися у 1944–1950 рр., дозволять нам швидше відійти від комунізації і радянзації. Що ж являла собою радянзація? Звернемося до словників. Для ліпшого розуміння і уникнення неточного перекладу формулювання подамо мовою оригіналу. Отже, "Советизация -и; ж. Внедрение чего-л. советского (образа жизни, идеологии, системы управления и т. п.). *С. сознания. С. экономики*" [32]. Інше трактування терміна "радянзація": "Советизация – процесс установления Советской власти в том или ином регионе и введение советских порядков там. Исторически включала создание органов советской власти, проведение выборов в которые делалось под контролем большевиков с отстранением оппозиционных им кандидатов, национализация земли и собственности, репрессии против представителей враждебных классов. В наши дни под советизацией понимается копирование образцов советской жизни (культ личности вождя, коллективистская идеология, обязательность участия в пропагандистских мероприятиях и т. п.)" [33]. Радянзація здійснювалася ще з часів Громадянської війни на територіях, захоплених Червоною армією. Пізніше радянзувалися території, насильно приєднані більшовиками до РСФСР та СРСР. По закінченні Другої світової війни радянзація здійснювалася в країнах соціалістичного табору.

За інформацією словника-довідника "Історія України", "радянзація – соціалістичні перетворення, що включали створення органів радянської влади, націоналізацію промисловості, землі і її надр, індустріалізацію, колективізацію, що були проведені в РСФРР, СРСР і ряді інших країн (у тому числі й в УСРР) після перемоги соціалістичних революцій. Радянзація була проведена і на територіях, приєднаних до СРСР у 1939–1940 рр. (Західна Україна, Північна Буковина, Бессарабія), і в Закарпатті (після 1945 р.)" [32].

Ми також можемо говорити й про "першу" і "другу" радянзацію західноукраїнських земель. Адже перша радянзація була перервана нападом Німеччини на СРСР, і процеси зі становлення радянського способу життя тут затяглися до початку 1950-х рр. Стосовно

другої радянізації західних регіонів УРСР [1, с. 128] та СРСР [14] сучасні дослідники вживають термін "рерадянізація".

Пишучи про радянізацію західноукраїнських земель, дослідники вказують на запровадження тут нових радянських порядків: "На перших порах вона відбувалася за співчуття і навіть за підтримки місцевого українського населення, яке зазнало чимало лиха від польської та румунської окупації. Заходи радянізації включали в себе конфіскацію поміщицьких земель та частковий розподіл їх між безземельними та малоземельними селянами, націоналізацію промисловості, торгівлі і банків, введення 8-годинного робочого дня, розвиток медичного обслуговування, обмеження безробіття, розподіл серед міської бідноти житла, націоналізованого після втечі польських чиновників та підприємців тощо. До соціально-економічних змін додалися культурно-освітні: повсюдне запровадження української мови, збільшення кількості українських шкіл та вузів, преси, завезення зі східних областей великої кількості книг українською мовою тощо" [30]. Це ж можемо сказати і про радянізацію Закарпаття, хіба що націоналізовано було майно "угорсько-німецьких" окупантів. Угорське і німецьке населення краю і стало тими, хто одним із перших постраждав від радянської влади, піддавшись масовим репресіям у вигляді депортацій вже у 1944–1945 рр. [6].

Впродовж 1944–1950 рр. Закарпаття пережило два радикальні перевороти. Спочатку – превентивну радянізацію 1944–1945 рр., яка здійснювалася НРЗУ з участю радянських спеціалістів та за допомогою Червоної армії [25]. Згодом, у 1946–1950-х рр., відбулася тотальна радянізація краю вже як адміністративно політичної одиниці Закарпатська область у складі УРСР. Превентивна радянізація здійснювалася в квазідержавному утворенні Закарпатська Україна за індивідуальним сценарієм зміни суспільних відносин. В умовах Закарпатської області самостійні кроки органів влади повністю виключалися [23].

Коли ейфорія від "радісних зустрічей визволителів" минула – настали суворі будні з будівництва "світлого майбутнього". Надії більшовики покладали на "перевірені кадри" зі Східної України або Росії. Вони в першу чергу "взялася за нещадну руйнацію культурно-освітніх, громадсько-політичних, економічних осередків та місцевих традицій, які формувалися протягом тривалого часу і з якими мусили рахуватися навіть попередні окупаційні режими. В результаті припинили своє існування не лише політичні партії (звичайно, за винятком більшовицької), а й усі інші інституції неполітичного

характеру..." [30]. Було заборонено вихід вільної преси, без дозволу політичної цензури неможливим був вихід газет, журналів, книжок. А ще – суцільна колективізація, поступова русифікація, ліквідація греко-католицької церкви.

Ефективність тих чи інших реформ, залежить також від урахування історичної, соціальної, географічної та іншої специфіки регіонів. На превеликий жаль, комуністи, радянізуючи край, цього явно не врахували, та й не хотіли. І хоча результат радянізації досить швидко, і на відміну західноукраїнських земель, не так радикально, з точки зору діяльності більшовицької влади, проявився у відносно невеликій області, зокрема, в одній з найменших в Україні – Закарпатській. З іншого боку, вони певною мірою врахували ті "перегиби", що їх здійснили на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. Та все ж можемо стверджувати, що комуністам не вдалося цілком змінити звичаї і традиції місцевого населення краю.

Справедливу оцінку багатьом здобуткам комуністів у їхній діяльності "на благо" українського народу, нарешті, вже дано в наш час. Мова про прийнятий у 2015 р. Закон України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" [27].

Отже, шлях до возз'єднання Закарпаття з Україною був тривалий і складний. Відірвані від природного східнослов'янського кореня, витримуючи тяготи соціально-економічного, політичного і національного гніту у складі різних іноземних держав, закарпатці ніколи не втрачали надії повернутися в єдину сім'ю співплемінників. І коли настали сприятливі умови, вони сповна реалізували своє право і бажання жити в єдиній сім'ї – сьогодні в незалежній Українській державі. Це право реалізувалося після визволення Закарпаття в ході Східнокарпатської стратегічної наступальної операції в жовтні-листопаді 1944 р., коли територія Закарпаття була остаточно визволена від німецько-угорських військ.

Тут починають створюватися органи народної влади, проте невдовзі більшість у них одержують комуністи. Всі наступні дії керівництва НРЗУ пов'язувалось з прилученням Закарпаття до Радянської України, що автоматично визначало класову суть політичної влади, яка тут утверджувалася, прийняття радянської форми суспільного і державного ладу з усіма наслідками, що випливали з цього невідворотного факту. Особливо це стало відчутно після підписання договору про возз'єднання Закарпатської України з УРСР (29 червня 1945 р.). Після цього діяльність НРЗУ зводилася до поступової

підготовки законодавчої бази, здійснення реформ у народному господарстві, направлених на якнайшвидше входження краю до УРСР. Цей період прийнято вважати превентивною радянізацією.

Можемо констатувати, що протягом 1946–1950 рр. в умовах Закарпатської області як адміністративної складової частини УРСР "радянські порядки" цілком і повністю були поширені в краї. Введено радянське законодавство, сформовано адміністративно-компартійний апарат управління, "успішно" проведено вибори до Рад усіх рівнів, здійснено колективізацію, ліквідовано греко-католицьку церкву тощо.

Література

1. Бек К. Відновлення сталінської системи в повоєнній УРСР / Катрін Бек // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 127–139.

2. Білоусов С. М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі / С. Білоусов. – К., 1951. – 166 с.

3. Болдижар М. Про деякі аспекти возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / М. Болдижар // Возз'єднання Закарпаття з Україною : матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. – Ужгород, 2006. – С. 98–105.

4. Болдижар М. Державність на Закарпатті: правда історії та вигадки фальсифікаторів. Перші кроки / М. Болдижар, С. Болдижар. – Ужгород, 2004. – С. 49–54.

5. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна / М. Вегеш. – Львів–Хуст, 2004. – 413 с.

6. Віднянський С. В. Доля угорців та німців Закарпаття під час "радянізації" краю у 1944–1945 рр. [Електронний ресурс] / С. Віднянський. – Режим доступу:

<http://www.forumn.kiev.ua/6-37-2005/37-9.htm>. – Назва з екрана.

7. Гранчак І. Підготовка і проведення з'їзду Народних комітетів. Маніфест про возз'єднання як історичний документ / І. М. Гранчак // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 1995.

Т. 2. (1918–1945). – 1995. – С. 592–599.

8. Грицюк В. Завершальний етап визволення України. Східно-Карпатська стратегічна наступальна операція [Електронний ресурс] / Валерій Грицюк, Олександр Лисенко. – Режим доступу:

<http://www.viche.info/journal/4378/>. – Назва з екрана.

9. Гуркин В. В. Стратегические и фронтовые операции Красной Армии / В. В. Гуркин // Военно-исторический журнал. – 1998. – № 2. – С. 12–25.

10. Данилюк Д. Возз'єднання Закарпатської України з українською республікою – закономірний історичний акт / Дмитро Данилюк // Возз'єднання Закарпаття з Україною : матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 29 червня 2005 р.). – Ужгород, 2006. – С. 8–17.

11. Данилюк Д. Історичні передумови возз'єднання Закарпатської України з УРСР / Д. Данилюк // *Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку* : матеріали Всеукраїнської наук. конф., присв. 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. – Ужгород, 2010. – С. 11–17.

12. Довганич О. Передмова / О. Довганич, А. Шекета // *Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) / упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича, А. М. Шекети, М. В. Делегана; ред. колегія В. І. Балога, І. В. Іванчо, М. В. Делеган та ін.* – Друге видання. – Ужгород : Закарпаття, 2000. – С. 5–24.

13. Довганич О. Д. Закарпаття в роки війни / О. Д. Довганич, З. А. Пашкуй, М. В. Троян. – Ужгород, 1990. – 171 с.

14. Кантор Ю. З. Ресоветизация Прибалтики: национальные кадры и национальный вопрос (1944–1953 г.) / Ю. Кантор // *Советские нации и национальная политика в 1920–1950-е годы* : материалы VI международной научной конференции (Киев, 10–12 октября 2013 г.) – С. 373–385.

15. Курило В. М. В авангарді боротьби за возз'єднання / В. М. Курило, М. І. Панчук, М. В. Троян. – К. : Вид-во політичної літератури України, 1985. – 295 с.

16. Макара М. П. Активізація діяльності комуністичних організацій. Утворення КПЗУ / М. П. Макара // *Нариси історії Закарпаття (1918–1945 рр.)*. – Ужгород, 1995.

Т. II. – 1995. – С. 583–592.

17. Макара М. П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) / М. Макара. – Ужгород : Патент, 1995. – 108 с.

18. Макара М. П. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття / М. Макара // *Нариси історії Закарпаття...* – Ужгород, 1995. – С. 614–619.

19. Макара М. П. Утворення Народних комітетів. Наростання руху за возз'єднання з Україною / М. П. Макара, О. Д. Довганич // *Нариси історії Закарпаття...* – С. 576–583.

20. Маніфест I з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (плакат) (26.11.1944) // *Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)*, ф. Р-14, оп. 1, спр. 11, 4 арк.

21. Маніфест Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО)*, ф. 1, оп. 1, спр. 1423, арк. 1–5.

22. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944–1945 / Василь Маркусь ; пер. з франц. – К. : Інтел, 1993. – 111 с.

23. Міщанин В. Радянська Закарпаття у другій половині 1940-х рр. // *Русин. Международный исторический журнал*. – Кишинев. – 2010. – № 1 (19). – С. 32–43.

24. Офіцинський Р. Визволення Закарпаття. Коли ми маємо святкувати цю дату? [Електронний ресурс] / Роман Офіцинський. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/76049-vyzvolennia-zakarpattia-koly-my-maiemo-sviatkuvaty-tsiu-datu.htm#sthash.y5lHLrsZ.dpuf>. – Назва з екрана.

25. Офіцинський Р. Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.) / Р. Офіцинський // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку... – С. 107–115.

26. Поп І. І. Режисери і статисти. "Возз'єднання" Закарпаття з Радянською Україною в дзеркалі московських документів 1944–1948 рр. / І. І. Поп // Карпатський край. – 1995. – № 1–4. – С. 68–72.

27. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки [Електронний ресурс] (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 26. – ст. 219). – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19>. – Назва з екрана.

28. Проект Маніфесту І з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (26.11.1944) ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 10, 8 арк.

29. Радянська [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.history.vn.ua/book/slovník/254.html>. – Назва з екрана.

30. "Радянська" Західної України, Масові репресії, Історія України [Електронний ресурс] // Лазарович М. В. Бібліотека українських підручників. – Режим доступу:

<http://libfree.com/102040508istoriyaradyanizatsiyazahidnoyiukrayini.html>. – Назва з екрана.

31. Репін І. В. Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944 р. – червень 1945 р.) / Репін Ігор Володимирович : автореф. ... дис. канд. іст. наук. – Львів, 2007. – С. 20.

32. Советизація [Електронний ресурс] // Энциклопедический словарь. – Режим доступу:

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/144707/%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>. – Назва з екрана.

33. Советизация [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>. – Назва з екрана.

34. Телеграммы и письма на имя товарища Сталина, тов. Хрущева, обращение граждан Западной Украины по вопросу воссоединения с Советской Украиной (15.11.1944–30.12.1944) // ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 786, 191 арк.

35. Письма трудящихся Закарпатской Украины, товарищу Сталину о воссоединении Закарпатской Украины с Советской Украиной (23.10.1944–27.12.1944) // ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 787, 288 арк.

36. Тимчасовий конституційний закон Закарпатської України, складений членами НРЗУ (не завірений) // (26.11.1944) // ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 12, 2 арк.

37. Троян М. В. Того дня зійшло сонце возз'єднання / М. В. Троян. – Ужгород, 1979. – 135 с.

38. Федака С. Радянсько-чехословацький договір 1945 р. про Закарпатську Україну [Електронний ресурс] / Сергій Федака. – Режим доступу: <http://novezakarpatya.com/uk/post/8752/>. – Назва з екрана.

39. Федака С. Стратегічні і фронтові операції Великої Вітчизняної Війни на території України / С. Федака. – Ужгород : Поліграфцентр "Ліра", 2010. – 240 с.

40. Худанич В. Возз'єднання Закарпаття з Україною і сучасність / В. Худанич // Возз'єднання : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною / Уклад. В. І. Худанич. – Ужгород : Мистецька лінія, 2001. – С. 16–26.

41. 1945 р., червня 29. – Договір між Союзом радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну // Возз'єднання : збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.)... – С. 200–201.

42. 1945 р., червня 29. – Протокол до Договору між Союзом радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну // Возз'єднання : збірник архівних документів та матеріалів... – С. 201–203.

43. 28.10.1944 – завершилося звільнення території України від військ Німеччини та її союзників [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=430>.

– Назва з екрана.

44. Manifest Prvního Sjezdu Národních Výborů Zakarpatské Ukrajiny pro spojení ze Sovětskou Ukrajinou // Národní archiv České Republiky, – Fond č. 1419, Archiv Huberta Ripky, ka. 194, sign. 1–5–3–1ar2, Osobní složky.